INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ

N. IORGA
DIRECTORUL INSTITUTULUI

ORIGINEA ȘI DESVOLTAREA ISTORIEI UNIVERSALE

CONFERINȚĂ
LA DESCHIDEREA ANULUI 1938-9

BUCUREȘTI
1940

INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ

N. IORGA
DIRECTORUL INSTITUTULUI

ORIGINEA ȘI DESVOLTAREA ISTORIEI UNIVERSALE

CONFERINȚĂ
LA DESCHIDEREA ANULUI 1938-9

BUCUREȘTI
1940

Doamnelor și domnilor,

Vă mulțămesc pentru așa de buna primire, pe care nu o voiu putea răsplăti printr'o conferință agreabilă. Împotriva obiceiului mieu de a presinta ideile generale fără a recurge la note, de data aceasta, având cu mult mai puțină memorie decât cum se crede de obiceiu, voiu fi silit să mă folosesc de notele mele.

După această explicație preliminară, trebuie să arăt ce are intenție să facă, anul acesta, Institutul de Istorie Universală, care înțeleg să nu fie numai o frumoasă locuință ce se ridică acum la Șosea și a cării bibliotecă întrece și azi optzeci de mii de volume și merge cu o mare răpeziciune, cuprinzând tot ce-mi poate ajunge la cunoștință din lucrările, vechi și noi, care privesc Istoria Universală, și nu numai un budget, în care eu personal nu am nicio parte. Eu sânt director gratuit al acestui Institut, și nu numai atât, dar, și prin ceia ce se numește la alții „cheltuieli de represintație" ale unui consilier regal, se adauge mereu cărți la această bibliotecă. Eu înțeleg ca Institutul acesta să fie în același timp o forță activă, și în ce privește răspândirea unor anumite idei, în ce privește îndreptarea unor anumite prejudecăți curente și în ce privește îmbogățirea ideilor pe care orice societate

trebuie să le aibă cu privire la viaţa şi desvoltarea generală a omenirii.

Istoria naţională nu se poate aşeza decât pe harta mai largă a Istoriei Universale, şi sânt fenomene de istorie care se văd în mic în Istoria Naţională, dar care, pentru a fi înţelese în această formă mai mică, trebuie să le vadă cineva în proporţii cu mult mai mari, pe care civilisaţiile naţionale şi Statele naţionale nu le pot avea în aceiaşi măsură. Prin urmare, înţeleg un Institut viu şi înţeleg un Institut care să fie în contact şi cu sufletul societăţii româneşti şi cu umanitatea.

Îmi voiu permite să spun că, în toată viaţa mea, nu am făcut nimic în afară de societate. Tot, şi literatura, şi arta, şi ştiinţa, eu le socot în legătură cu viaţa aceasta omenească închisă în margenile unei naţiuni şi ale unui Stat şi, mai departe de naţiune şi Stat, în viaţa generală a omenirii şi a teritoriului pe care-l locuieşte.

În fiecare an se vor înfăţişa deci, aice, lucruri noi şi puncte de vedere noi, de colegii miei de la Universităţile celelalte, cari sânt sau profesori de Istorie Universală, sau îşi au legături de foarte multă vreme cu Istoria Universală. Istoria este una singură, şi se întâmplă să fie cineva, prin hasardul catedrelor, aşezat la Istoria Naţională, când are pregătire de Istorie Universală, cum se poate întâmpla să aibă pregătire de Istorie Naţională şi să ocupe o catedră de Istorie Universală. Sânt şi unele casuri când este aşezat cineva la o catedră fără să aibă pregătire nici de Istorie Naţională, nici de Istorie Universală, şi aceasta dă totdeauna un curaj extraordinar, în acelaşi timp când procură une ori situaţiile cele mai frumoase. În fiecare an se vor aduce, astfel, lucruri noi sau puncte de vedere noi, ori vor fi interpretări în legătură cu situaţiile noi care s'au produs în lume şi, ca un efect al

lucrurilor care s'au petrecut în lume, și în cercul mai restrâns care este al societății noastre naționale.

Din nenorocire însă, la noi legăturile personale au atâta importanță, încât se refusă un concurs pe care-l datorește cineva oricui, indiferent de aceste, de multe ori foarte schimbătoare și foarte dese ori total neîndreptățite, raporturi dintre o persoană și altă persoană.

Din partea mea, eu înțeleg să deschid aceste conferințe prin câteva observații, pe care le-am culeș în timpul din urmă, poate mai mult întâmplător decât cu intenția de a le urmări, cu privire la vechimea Istoriei Universale, a concepției Istoriei Universale și a desvoltării acestei concepții. Evident, sânt cărți pe care le-am întrebuințat o viață întreagă, și cu una dintre dânsele m'am ajutat, atunci când, într'un trecut foarte depărtat, am deschis la Universitatea din București, extrem de tânăr, poate prea tânăr pentru sarcina care mi se dădea, cursul de Istorie Universală: este vorba de manualul lui Bernheim care a avut două ediții și care este la îndemâna fiecăruia. Cu ocasia aceia, am vorbit de concepțiile privitoare la Istoria Universală, și lecția mea de deschidere a fost cuprinsă pe urmă într'o „Introducere la Istoria Universală", care a fost foarte puțin cetită, chiar de elevii miei, și mi-a procurat mai curând ceasuri desagreabile în cursul unor polemici, pe care am conștiința că nu le-am provocat, nici prin defectele temperamentului mieu și nici printr'o insuficiență care ar fi prea evidentă pentru orișicine, în ce privește exercitarea profesiunii și îndeplinirea misiunii mele.

De atunci am cetit și alte lucruri, și de sigur că desvoltarea Istoriei Universale astăzi nu mi se presintă așa cum se presinta tânărului de douăzeci și patru de ani, — vedeți, este o deosebire de aproape

patruzeci de ani de atunci –, care începea o serie de lecții de Istorie Universală în condiții foarte modeste, ca suplinitor recomandat de Titu Maiorescu, care era rector, prin aceste cuvinte, pe atât de elogioase, pe cât de călduroase: „Domnilor, vă recomand pe domnul Iorga, care este însărcinat să vă țină lecții de Istorie Universală", după care rectorul a părăsit sala, și, natural, toată lumea căpătase o deosebită simpatie pentru mine după acest discurs. Apoi cu multă timiditate am început cursul, pe care o lege îmi îngăduie să-l duc până la sfârșitul vieții mele, și se poate întâmpla să mai găsesc și alte lucruri cu privire la Istoria Universală, pe care să vi le presint.

Voiu resuma în câteva cuvinte cel mai depărtat trecut al Istoriei Universale, până la anumite fenomene de cugetare și concepție care sânt de la începutul secolului al XVIII-lea, și de la ele voiu pleca pentru a urmări unele curente de Istorie Universală până pe la 1850, – prin urmare este vorba de un proces de desfășurare care ocupă un secol și jumătate și în care vor interveni și interese care sânt, aproape toate, necunoscute, sau cunoscute foarte puțin și numai supt anumite raporturi, în legătură cu unele scopuri, de exemplu: scopul pedagogic, care nu sânt ale mele în genere, și în această conferință mai puțin decât aiurea.

Istoria Universală nu este un lucru nou. Nu s'a ajuns târziu numai la concepția aceasta a unei vieți omenești legată prin influențe care trec de la un popor la alt popor, de la un Stat la alt Stat, de la o societate omenească la altă societate. Nu trebuie crezut ca ea să se fi început de la un cerc restrâns și să se fi mers lărgindu-se necontenit margenile, până la concepția Istoriei Universale așa cum ni-o

închipuim noi și care nu este, de sigur, ultima formă. Între preocupațiile pe care le am de mai mulți ani de zile este și aceia de a găsi legături, în Istoria Universală, cu popoarele care se găsesc de obiceiu în afară de Istoria Universală. Chiar în încercarea, poate prea cutezătoare, și din causa aceasta absolut nenorocoasă, pe care am făcut-o în limba francesă, când am publicat patru volume de „Încercare a unei sintese a Istoriei Umanității", n'am știut cum să prind anumite civilisații în acest mers general al omenirii pe care-l consider unitar și organic, adecă o manifestare a gândirii, a simțirii și a voinței omenești, care pleacă de la cele mai depărtate timpuri, de când se poate vorbi de om altfel decât supt raportul antropologic, pentru ca, necontenit, pe această linie de desvoltare, aparținând tuturor popoarelor, să vină să se grupeze popoarele, și fiecare popor să fie recomandat și presintat mai ales în momentul când el apare ca element nou și hotărâtor în acest curent general, ce străbate veacurile și cuprinde toată esența sufletească și toată manifestarea vitală a tuturor neamurilor. Cum intră India, care-și are o cronologie foarte relativă și numai în anume momente, cum intră China, a cării cronologie este foarte sigură, dar în margenile ei se cuprind lucruri care au variat din moment în moment, numai cât cerința era aceia de a face ca lucrurile variate să fie transformate în așa fel, încât să pară că este totdeauna același lucru; cum intră în Istoria Universală civilisații pe care noi le numim barbare, primitive, cum sânt acelea din Malaesia și din Polinesia, fără a mai pomeni de civilisația, foarte importantă, însă iar fără cronologie, care este a Pieilor Roșii, formând grupuri mult mai deosebite între dânsele de cum sânt deosebite prin caracterul lor popoarele din Europa, așa încât civilisația din Mexic ori aceia a Indienilor din America-de-

Nord represintă un lucru deosebit, având la originea sa o legătură cu Asia, — iată întrebarea.

Am intenția să arăt, cândva, și marele migrații ca purtătoare de cultură, de unde iese consecințe foarte importante și mai ales iese une ori mulțămirea că ipotesele pe care le fac ca istoric se verifică prin studiile făcute de antropologi și filologi. Este, astfel, o mare satisfacție pentru mine când văd că resultatele mele și ale lor, venind din locuri așa depărtate și mergând pe căi așa de osebite, se întâlnesc.

Istoria Universală este și astăzi în formațiune. Ea așteaptă momentul când anumite popoare vor putea intra în ea, când se vor găsi legături care deocamdată nu se pot fixa și se va descoperi o presintare literară destul de potrivită pentru ca totul să se îmbrace într'o formă care să nu semene cu forma precisă și sigură pe care o avem noi pentru popoarele, a căror viață o cunoaștem până în cele mai mici amănunte. Polinesienii și Malaesii aceștia continuă, în timpurile noastre, o viață pe care, în alte regiuni, noi o găsim supt pământ, și ceia ce se poate găsi numai săpând, ca să ajungem la un resultat mai important sau mai puțin important, aceasta trăiește ca viață umană în momentul de față și va trăi, până atunci când „civilisația" va veni și va îmbrăca pe toți oamenii goi, va face ca toți antropofagii să mănânce la restaurant și va da locuitorilor din colibe necesitatea, pe care n'o simt acuma, de a căuta un otel de clasa întâia, cu toate soneriile la îndemână. Dar, atunci, oamenii aceștia nu vor mai fi un obiect interesant pentru tălmăcirea preistoriei.

Istoria Universală este un lucru de foarte veche gândire omenească, un lucru care a fost în necontenită desvoltare, un lucru care a primit elemente

necontenit, din secol în secol, de la o minte gânditoare la altă minte gânditoare, şi care aşteaptă acum să primească, prin cercetări mai adâncite, sau luate dintr'un punct de vedere care ingăduie o înţelegere mai deplină, aprobarea de care simte nevoie, dar nevoia aceasta n'a fost până acum în destul satisfăcută.

Iată lucrurile pe care am vrut să vi le spun în ce priveşte prima concepţie de Istorie Universală inainte de a ajunge la ceia ce socot o mică descoperire, vrednică de a vă fi comunicată, dar pe care hasardul singur m'a adus s'o fac.

La inceput, ideia de naţiune nu exista şi nu exista ideia de Stat naţional. Naţionalismul nu trebuie să-şi caute originile prea departe, ci trebuie să fie mândru că în timpuri foarte apropiate s'a ajuns la formarea ideii naţionale; el trebuie să simtă datoria de a cultiva ideia naţională, care, îndată ce a ajuns să se impună, a apucat drumuri rătăcite, ceia ce inseamnă că ideia naţională este încă în curs de lămurire, de curăţire, de precisare, până vor veni generaţii care o vor înţelege cum trebuie.

La inceput nu există decât marele monarhii universale. Nu există un Egipt, o Haldee, o Asirie, o Medie, o Persie: acestea sânt nume date de noi, sau nume care erau un calificativ al locuitorilor acestei ţări, toate având tendinţa de a cuceri lumea. Calificative pe care noi le-am transformat în nume naţionale. Sau, fiindcă locuitorii munţilor de-asupra Haldeii se închinau zeului Assur, i-am făcut Asirieni, „oamenii zeului Assur", cum, de la Mohammed, — Mahomedani, cu acelaşi proces. Prin urmare, oamenii trăiau în ideia universală, şi fiecare formaţie de acestea căuta să ajungă a stăpâni lumea întreagă; războaiele care se întâlnesc în această vreme reprezintă datoria pe care o au popoarele faţă de zeul

protector, creator, tutelar, apărător, de a aduce tot restul umanității înaintea altarului, înaintea statuii acestui zeu sau acestui grup de zei care-i stăpânește. Prin urmare, orice exprimare istorică în timpurile monarhiei orientale are caracter de Istorie Universală.

Concepția aceasta a trecut și la Herodot, care este și el autor de Istorie Universală. Dacă ar fi altfel, cel care se gândește la Războaiele Medice ar vorbi de Greci considerați ca națiune, în luptă cu Perșii, considerați ca altă națiune. Dar aceasta nu poate intra în mintea lui Herodot: pentru dânsul este o monarhie a toată lumea; regele, Împărat, basileus, acela are un titlu de drept, are o menire sacră și, am zice, juridică, de a stăpâni toată lumea. De aceia Temistocle se duce la regele Persiei, fără să devină trădător față de Atena: el merge la basileus, la regele-Împărat al său. Din acest motiv Herodot începe prin a înfățișa ce este Egiptul, Asiria, ș. a. m. Aceasta nu este o prefață pentru Războaiele Medice, ci elementul esențial din expunerea lui.

Noțiunea că este o singură umanitate, că această umanitate este mânată spre stăpânirea de un singur păstor, „o turmă și un păstor", aceasta vine din cugetarea orientală de odinioară. Ideia trece apoi și asupra Romei, care n'a avut istorie națională. Ce se spunea despre începuturile Romei și găsește un ecou, slab și fals, în retorul cu misiune oficială de a scrie istoria Romei care a fost Titu-Liviu, partea aceasta nu este decât o introducere. Când trece cineva la Grecii cari au scris istoria Romei, la Dionisiu din Halicarnas, la Polibiu, la Plutarh, cu „Viețile paralele", se vede foarte bine că ne găsim în domeniul Istoriei Universale, Roma înlocuiește pe Alexandru-cel-Mare: cetatea stăpânește acolo unde un om, un comandant de oaste, încercase a realisa unitatea care a fost odinioară a monarhiilor

orientale. Imperiul Roman nu este altceva decât continuarea acestor Împărăţii din lumea răsăriteană.

Când a venit creştinismul, s'ar părea că se introduce altă concepţie a Istoriei Universale, concepţie pe care o întâlnim prin secolul al XVII-lea la Bossuet, în vestitul Discurs asupra Istoriei Universale, dar, dacă se uită cineva bine, şi în concepţia creştină nu este decât continuarea vechii concepţii a Împărăţiei Orientale. Pentru ce? Creştinismul nu este o religie naţională, cum a fost şi este iudaismul, ci o religie universală, care s'a aşezat în formele Romei îndată ce Roma i-a permis exerciţiul, el a intrat în formele pe care le avuse odinioară Împărăţia Cesarilor. Aşa încât, Egipteni, Babilonieni sau Haldeeni, Asirieni, Mezi, Perşi, Alexandru-cel-Mare, Roma, Biserica lui Hristos, Hristos însuşi fiind oarecum un basileus, un Împărat-rege a toată lumea, precum fuseseră odinioară acei stâpâni a toată lumea din antichitate, toată viaţa lumii a fost concepută universal: supt o singură stăpânire, indiferent dacă este vorba de stăpânirea unui om, cum erau Cesarii romani, sau dacă este vorba de Dumnezeul întrupat, care s'a întors în ceruri şi stă la dreapta Tatălui, dar nu face şi acolo decât îndeplineşte aceiaşi funcţie de Împărat-rege, tot în Istoria Universală se află.

A venit Renaşterea, care retrimete la Roma. Dar la Roma se întâlneşte imediat ideia de care a fost dominată ea şi, dacă este vorba de limba latină, ea nu este, acum, o limbă naţională, ci limba pentru toată lumea, nu numai în ştiinţă, dar şi în literatură, în formele vieţii oficiale. Prin urmare, Renaşterea nu face decât, într'o altă formă, să se întoarcă tot la acea necesitate de unitate universală pe care am întâlnit-o până acum în atâtea forme, numai în aparenţă deosebite, fiindcă esenţa este aceiaşi.

Atât de departe s'a continuat cu ideia aceasta,

care vine din fundul vremurilor, de la începutul civilisațiilor ce merită acest nume, încât, în secolul al XVI-lea, pe vremea lui Carol Quintul, care, duce în Burgundia, rege în Castilia și în Aragon, stăpân al pământurilor americane, este ales Împărat, toată drama vieții lui stă în aceia că Germanii au socotit că Statele germanice, fiecare cu dinastia lor, cu obișnuințile lor, pe teritoriile lor, nu trebuie să se confunde, pe când el, inspirându-se și din ideia creștină și din cea romană, se simte Domn a toată lumea. Se amestecă deci în legăturile fratelui său, Ferdinand, regele Ungariei, cu Turcii, face de două ori cruciate în Africa, în calitate de represintant al creștinătății, iar istoricul principal din această vreme, Sleidanus, cuprinde în proporții mici istoria tuturor popoarelor supt forma celor „patru monarhii". Dar ideia celor „patru monarhii" trăiește și în secolul al XVIII-lea: ea se prelungește prin urmare până în această vreme, care avea alte idei și alte tendințe.

Iată, prin urmare, ce este cunoscut, dar, de câte ori lucrurile se presintă în mai general, ele câștigă o unitate pe care nu puteau s'o aibă atunci când erau considerate în mai particular, sau în foarte particular. Când ajunge cineva în secolul al XVIII-lea, cercetătorii, nu superficiali, dar cari n'au emis idei noi, vorbesc de o Istorie Universală fără creștinism, fără ideia Imperiului, fără tradiția Renașterii, fără amintirea Romei, de o Istorie Universală care să fie considerată supt raportul schimbărilor de civilisație și formației unei civilisații sintetice, care să fie făcută din ceia ce aduc deosebitele națiuni. Se credea, am crezut și eu, că aceasta vine de la vestita carte, de pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, a lui Voltaire. Voltaire de obiceiu nu era un om peste măsură de serios, și imi pare foarte bine că părerea aceasta

din ce în ce se stabilește mai puternic, și Voltaire a început să capete un caracter caricatural; de exemplu, la Universitatea din Groningen, noul rector, I. N. B. Tenhaeff, a vorbit despre Voltaire cu o lipsă de respect care trebuia să jignească adânc pe cei ce văd într'însul un mare spirit universal, plin de cugetare nouă și provocatorul Revoluției francese[1]. Cine îl urmărește de aproape, vede tot ce este înprumutat, tot ce este înțeles numai pe jumătate, în afară de caracterul detestabil, pe care-l cunoaște toată lumea și care era acela al cerșitorului spaniol, care pe de o parte întindea mâna pentru pomană și pe de altă parte presinta o pușcă foarte lungă, menită să trezească un simț de milă neexistent până atunci, aceluia care refusase o lețcaie pentru omul din margenea drumului.

Dar înainte de Voltaire este cineva, care, vorbind în treacăt de Istorie, a spus lucruri pe care Voltaire nu le-a spus, nu le-a putut spune. Și fiindcă acesta nu știa atâta cât știa celălalt, dar și fiindcă el nu era capabil de cercetarea serioasă. onestă, consecventă, plină de răspundere. a aceluia despre care o să vă vorbesc. Cu jumătate de secol înainte de Voltaire, fără nicio intenție de a face Istorie, dând doar sfaturi fiului său –, el era magistrat, și fiul său trebuia să fie tot magistrat –, asupra lucrurilor pe care trebuie să le studieze, asupra metodei care trebuie urmată și asupra resultatului ce trebuie atins, el a tratat și chestiunea Istoriei Naționale și chestiunea Istoriei Universale. Cum, când, cu alt prilej, el a tratat chestiunea începuturilor societății omenești, formarea noțiunii de drept și stabilirea principiilor dreptului public, el merge cu mai multă siguranță decât Montesquieu, cu o deosebire: că „Spiritul legilor"

[1] *Erasmus en Voltaire as exponenten van hun tijd*, Groningen 1939.

al lui Montesquieu a fost o carte răspândită în epoca „filosofiei", când se găsiau foarte răpede apostolii credinții celei noi, pe când aici avem a face cu omul superior care nu s'a gândit niciodată să facă o carte.

E vorba de cancelarul d'Aguesseau, care nu e considerat ca unul din oamenii cei mai de samă în domeniul cugetării francese.

Iată câteva păreri ale lui în domeniile de un caracter general, pentru ca pe urmă să ajungem la concepțiile pe care le avea el despre Istorie, și acolo îl vom lăsa din când în când pe dânsul însuși să vorbească.

Este un om din vremea lui Ludovic al XV-lea. La 1750 își părăsia funcțiunile și, la un an de zile, moare. Făcuse, fiindcă și tatăl său era magistrat, o carieră normală, la Parlament, și, într'un târziu, pentru meritele sale, nu pentru vrâstă, fiindcă era încă un om tânăr, a ajuns și la rostul de cancelariu, cu atribuții foarte mari, pe care le-a păstrat până dincolo de optzeci de ani. Pregătirea lui a fost extraordinar de temeinică: o adevărată pasiune de tinereță pentru clasici, o bucurie extraordinară de a ceti, o facultate puțin comună de a reținea ceia ce era esențial în cetirile sale. Știa latinește, grecește, limbile romanice, chiar și limba portughesă, și fiului său îi spunea: „Trebuie un an pentru limba italiană, tot atâta pentru limba spaniolă, foarte puțin pentru cea portughesă". Studiase filosofia: și pe Descartes pe care-l judecă foarte bine; fusese în legătură cu Malebranche, de care glumește puțintel. Ca orice om din această vreme, învățase matematicile. O parte din viața sa a trecut-o în îndeplinirea funcțiunii sale la Paris, ținând câte o „mercurială", adecă un discurs juridic, une ori de un admirabil stil. Din când în când se ducea la țară, la Les Frênes, unde a petrecut o parte din viața sa.

Este de ajuns să comparaţi biografia lui cu biografia lui Voltaire, veşnic zvăpăiat, alergând în Olanda pentru o legătură de dragoste, terminată printr'o compromitere, ori făcând puţină Bastilie la Paris – Bastilia era un otel pentru lumea bună şi nu o închisoare: se făceau visite, îşi putea aduce cineva mâncare de acasă, dar el, îndată ce a ieşit de acolo, a înfăţişat-o ca o teribilă încercare pentru tinereţele sale. Voltaire învăţase Dumnezeu ştie ce, şi, afară de limba sa, pe care o scrie aşa de frumos, şi de ceva englezeşte, este mare îndoială dacă el a ştiut fundamental ceva.Pe când d'Aguesseau oferă prin însăşi viaţa sa cea mai mare garanţie de seriositate, iar, în ce priveşte ideile de care se conduce, ideile acestea merită şi astăzi toate aplausele oamenilor de treabă.

În acele „mercuriale" şi aiurea[1], el exprimă, cu privire la virtuţile particulare, la datoriile în viaţa publică, idei care se prind de la sine în sentinţe. De exemplu, când spune că omul public nu are nimic pe care să nu-l datorească societăţii pe care o serveşte, când pune ca ideal: a fi om de bine, fără nicio sforţare. Ori când, ocupându-se, acum, de obiceiurile de spirit, care începeau să se formeze pe vremea aceia, prin gluma aceia uşoară de pe vremea Regentului, care a trecut pe urmă şi asupra lui Voltaire, el spune că, din parte-i, este împotriva „spiritului care zboară dintr'un lucru în altul, fără să adâncească niciunul", şi tot aşa, el se ridică împotriva acelora cari consideră munca drept un lucru ce ar fi partea acelora cari n'au spirit, iar, dacă are cineva spirit, se poate dispensa de orice activitate serioasă. În ce priveşte pregătirea chiar şi a oamenilor celor mai înzestraţi, el proclamă că „şi cel mai bun

[1] O colecţie a operelor lui, pe care o intrebuinţez, a apărut în secolul al XIX-lea. Pasagiile citate aici sânt la paginile 71 şi 202.

spirit, cel mai bun suflet, are nevoie de a fi format printr'o stăruitoare muncă și o necontenită cultivare". Atacă energic „talentele echivoce", care începeau să apară, și declară, față de lectura desordonată, că ea este „tot așa de periculoasă, ca și atunci când nu se cetește nimic".

Iată în ce fel gândia omul pe care noi o să-l urmărim, în ce privește o anumită parte numai din cugetarea sa. Când se ocupă de formarea Statelor, în loc să cadă în rătăcirea lui Rousseau, care vedea pe oamenii primitivi adunându-se în nu știu ce sală de ședințe și sacrificând fiecare o parte din libertatea lor pentru un Contract Social, cu reserva că delegații trebuie să se retragă atunci când acei cari i-au numit se vor presinta ei înșiși, el spune: Cea d'intâiu formă serioasă este familia, familiile se unesc de la sine și formează pe această basă valoarea Statului. „Adunarea deosebitelor familii produce apoi ceia ce numim o națiune, un popor, un Stat", iar „puterea suverană aparține tuturora și stăpânește pe toți". Pus alături de Voltaire ca seriositate, de Rousseau în ceia ce privește basa solidă a considerațiilor despre societate, vedeți cât de sus se, ridică el[1].

După ce am vorbit de biografia lui, după ce am atins ideile lui de caracter general, să vedem cum se presintă la dânsul Istoria, pentru ca, de acolo, în ajunul Revoluției francese, în timpul Revoluției francese și în cursul luptelor naționale care s'au făcut pe urmă împotriva lui Napoleon, să urmărim cum s'a creat o altă Istorie Universală, care, din nenorocire, este și până astăzi Istoria Universală a noastră, adecă nimic alta decât capitole de Istorie Națională, alipite unele de altele: un compartiment pentru Francesi, unul pentru Germani,

[1] Pp. 141, 262, 387-8, 394.

unul pentru Englesi, şi, anume, compartimentele cele mari pentru naţiunea mare căreia-i aparţine autorul şi compartimentele cele mici pentru naţiunile mai mici, ca să se treacă pe urmă la naţiunile care au numai un colţişor şi la naţiuni, cum este a noastră, care aproape nu există, mai ales fiindcă n'au fost în vecinătate cu naţiunea căreia-i aparţine autorul şi prin urmare merită să fie neglijate, fără a-şi da samă că Istoria Universală este fapta noastră a tuturor şi prin urmare locul pe care-l reclamăm este dreptul fiecăruia dintre noi.

În lucrarea aceasta de la 1716 a lui d'Aguesseau, care se chiamă „Instrucţii asupra felului cum se formează un magistrat"[1], el se adresează către fiul său şi-i spune: Iată lucrurile care trebuie să le cunoşti, şi iată felul cum, cunoscându-le, le poţi înţelege mai bine, şi ele îţi folosesc ca om şi pentru pregătirea specială care este a vieţii tale. Ne vom ocupa de religie, de jurisprudenţă, de istorie şi de literatură.

Natural că partea despre religie, despre jurisprudenţă şi literatură nu ne interesează, cu toate acestea nu strică să se spună ceva şi despre felul cum le vede el, fiindcă şi aici sânt o mulţime de lucruri neaşteptate, noi şi foarte corespunzătoare felului nostru de a gândi.

El, firesţe, acceptă o singură adevărată religie: religia catolică. Credinţa este pentru dânsul mai presus de raţiune, dar aceasta nu-l împiedecă, având toată admiraţia pentru Bossuet, să întrebe şi pe Pascal, şi aceasta inseamnă, din punct de vedere religios, cel mai vast orizont pe care-l poate avea un spirit într'adevăr superior. În ce priveşte metafisica, el o admite, vorbind de Platon, de Cicerone. De acolo trece la Drept, pentru care recomandă

[1] P. 210 şi urm.

pe Grotius, dar coborându-se și până la părerile lui Fleury. În materie de filosofie, este contra filosofiei raționaliste și o spune cu toată hotărârea: Istoria nu trebuie să invadeze domeniul filosofiei. Astăzi, Valéry presintă părerea că se pierde vremea căutând învățăminte în Istorie, și într'o altă carte se întâlnește opinia că istoria este o ocupație oarecare, fără nicio utilitate. Cancelariul frances spune: „Istoria este a doua filosofie". Filosofia d'întâiu tratează causele, filosofia a doua urmărește efectele. Causa prima însăși nu se poate lămuri și trebuie să se meargă prin Istorie la „causele particulare", la „resorturile secrete și aproape cu neputință de descoperit, care mișcă voințile oamenilor". Formula aceasta ne îndreaptă către ceia ce a făcut Istoria, poate prea mult, în timpurile noastre. Dar gânditorul citează cuvintele lui Terențiu: Rea este „obscura stăruință". Și, când vorbește de un mare istoric de pe la 1600, De Thou, el spune așa: „La dânsul este vorba de toate ghiulelele de tun care au fost trase în fiecare asediu", și istoria n'are această chemare. Va fi o binefacere pentru Istorie când se va înțelege că sânt amănunte care trebuie să rămână totdeauna în izvoare, care nici nu pot fi presintate altfel decât așa cum sânt în izvoare, fiindcă ele sânt așa de puțin sigure, încât este mai bine să cadă răspunderea asupra contemporanului decât răspunderea aceasta săni-o lase nouă. „O prea mare și prea migăloasă exactitate coboară spiritul în loc să-l înalțe și nu produce decât o confusie de idei, grămădite unele peste altele."

N'ar crede cineva că acestea sânt lucruri scrise la 1716, de cineva care cunoaște istoria Franciei doar prin părintele Daniel, Mézeray și alții. D'Aguesseau mai spune: Este necesară critica în domeniul „epocii, autenticității, autorității, adevărului, exactității."

In ce privește adunarea faptelor, pentru care el trimete la izvoare, și în izvoare cuprinde și monumentele și așezămintele și toată viața culturală, în privința aceasta este caracteristic că, precum Montesquieu, cu ideia „Măririi și decăderii Romanilor", este supt influența lui Dimitrie Cantemir, cu presintatorul „măririi și scăderii Imperiului Otoman", precum unii geografi din Apus, cum s'a dovedit în urmă, n'au ajuns până la concepțiile geografice ale lui Cantemir în cursul expediției din Persia, tot așa Constantin Cantacuzino Stolnicul, care a pus să se cerceteze legendele și cântecele populare, ceia ce în Apus nu se gândise a face nimeni, se întâlnește cu magistratul acesta contemporan cu el, – 1716 este tocmai anul când a murit Constantin Stolnicul. Scriitorul nostru spune că, după această adunare cu socoteală, după înlăturarea amănuntelor care nu trebuie, se cere să nu pierdem „obiceiul gândirii": gândirea necesară și sănătoasă se impune ca esența însăși a Istoriei. „Să nu fie un spirit așa de istoric, încât să nu mai fie aproape capabil de a raționa prin principii."

Intre ascultători sânt istorici de meserie. Îi intreb eu dacă se se poate adăugi astăzi ceva la această regulă, în ce privește scrierea Istoriei.

După aceste considerații generale trecem la noțiunea Istoriei Universale, tot așa de nouă, cum este nou ceia ce s'a presintat până acum. El spune: Trebuie să înțelegem că Istoria Națională, aceasta este „esențialul". Și pentru ce să cunoști Istoria Națională? „Ca să nu fii străin în țara ta." Nu văd un fel mai impresionant de a interesa pe cineva la cunoștința propriului său popor decât aceste cuvinte ale înțeleptului de la 1716. În afară de aceasta, este „marea societate pe care Dumnezeu sau Natura a făcut-o fie universal, fie național". Marea societate umană, care nu este numai

națională, ci poate fi considerată și universal, și pentru aceasta iată ce recomandă el fiului, arătând unde sânt izvoarele pentru cunoașterea altor popoare: Să facă „tabele ale deosebitelor epoci ale Istoriei fiecărui popor, comparate cu altele".

Ideia aceasta a tabelelor cronologice comparative amers până la jumătatea secolului al XIX-lea: Germanul Vehse a tipărit niște tabele cronologice care au fost traduse în românește pe vremea lui Alexandru-Vodă Ghica. Aceasta este de sigur o ideie nouă în Istoria Universală.

Fiindcă, în afară de interesul ce o are Istoria altor popoare, există între toate națiunile un fel de „convenție tacită", un fel de element comun, care trebuie descoperit și reliefat. „Este imposibil să știi bine istoria Franciei fără să cunoști pe aceia a națiilor vecine cu care ea a avut totdeauna războaie de susținut, sau alianțe de încheiat, sau un comerț de întreținut, sau tratate de observat". Când te adresezi la istoricii poporului vecin, „găsești lucruri care au scăpat autorilor noștri.... sau care sânt acolo mult mai bine desfășurate. Așa încât sânt mai mulți cari pot fi priviți ca scriitori de Istoria Franciei, pe cât și ca istorici ai țării lor". Dar aceasta înseamnă un adevărat spirit istoric universal. „Istoria, considerată în general ca într'un singur tabel și supt un singur punct de vedere, trebuie să preceadă studiul de detalii al diferitelor istorii considerate deosebit, în legătură cu fiecare țară".

Cred că nu este nevoie să aduc alte dovezi pentru a putea să intitulez pe acest om neobișnuit ca începătorul, peste Voltaire, pe care l-a precedat cu jumătate de veac, al Istoriei Naționale cum o înțelegem noi și al Istoriei Universale.

După această concepție, iată ce se întâlnește mai departe, în ce privește elaborarea în altă țară a ideii

Istoriei Universale, – dar asupra părţii acesteia îmi veţi îngădui să trec foarte pe scurt, pentru că aici numărul acelora cari au contribuit pentru a pune în circulaţie anumite idei sau pentru a înlocui un curent învechit cu un curent nou este aşa de mare, încât a trebuit pentru a înfăţişa toate părerile răbdarea îngerească a unui pedagog din Germania, care a luat toate cărţile de şcoală din Germania, de Istorie Universală şi de Istorie Naţională şi, în proporţii foarte restrânse, a izbutit să presinte ideile tuturor acestor oameni. Lăsând în sama lui presintarea amănuntelor, noi vom însemna numai momentele când s'a schimbat concepţia.

Pentru autorii de cărţi didactice este de mare folos să cunoască formele prin care a trecut cartea de şcoală germană de la 1790 până la ideile lui Wilhelm al II-lea, care pusese ca principiu unul pe care îmi veţi da voie să nu-l aprob. El cerea să se presinte istoria în aşa fel, încât să se umple cineva de admiraţie pentru dânsul, regele-Împărat. Acesta este principiul. Prin urmare: Reichul el însuşi, dinastia, persoana monarhului. Deci să începem Istoria cu Istoria Contemporană şi pe urmă putem ajunge, încetul cu încetul, şi la Ludovic al XIV-lea şi la August şi la Alexandru-cel-Mare, persoane mai mult sau mai puţin şterse, cu care niciunul din elevi nu va ajunge să aibă legături personale. Dacă vrea cineva să cunoască numele acestei cărţi ea se chiamă: „Istoria Învăţământului istoriei culturale" *(Geschichte der Methodik des kulturgeschichtlichen Unterrichts)*, de Johann Bengel, – în colecţia „Chestiuni de timp şi de discuţie pedagogice" *(Pädagogische Zeit- und Streitfragen)*, publicată de un alt profesor, Johann Meyer, care şi a tipărit cartea la Wiesbaden, în 1896. Tot ce s'a făcut în domeniul cărţilor de şcoală până atunci se poate căuta deci în această carte.

În Germania, cea d'intâiu carte de Istorie Universală, nu de Istorie Națională, – căci pe atunci nu exista ideia Istoriei Naționale și nu era învățământul istoriei în școală, socotit încă periculos, ci istoria sacră, matematicile, fisica, anumite cunoștinți despre antichitate, deprinderea de a face versuri latine–, e a lui Johann Christoph Gatterer, care a tipărit un manual al Istoriei Universale „de la Facerea Lumii până la începutul celor mai multe State actuale" la Göttingen, încă din 1761 [1]. Se poate zice deci că Istoria Universală în Germania începe în legătură cu Göttingen, vechiu centru universitar. Gatterer spune că a face Istorie Universală înseamnă să vorbești despre izvoarele istoriei, să arăți cugetarea, să fixezi organisarea religioasă și politică, să te ocupi de viața casnică, să nu uiți studiul limbilor, să intri în fiecare locuință, să cercetezi mobilele și ornamentația, felul de traiu, hrana care se întrebuințează. De sigur că acestea sânt lucruri noi, chiar față de Voltaire, care el ia, de ici, de colo, lucruri interesante pe care le pune în capitole ușor de înțeles, dar Istoria Universală de caracter cultural aceia există de la 1761, de la Gatterer.

Celălalt, pe care-l citam în lecția mea de deschidere din 1894 [2], dar nu-mi dădusem îndestul samă de importanța lui și nu știam rolul mare pe care l-a jucat ca întemeietor al adevăratei istorii rusești, ca unul care a fost prin Suedia, prin Rusia, și acolo i s'a dat sarcina de a scrie istoria rusească, făcând și o ediție a izvoarelor istoriei rusești, și fiind astfel ctitorul acesteia, este August-Ludwig Schlözer, a cărui carte a fost tradusă și in franțuzește și a servit învățământului, așa încât el este o notabili-

[1] *Handbuch der Universalhistorie von Erschaffung der Welt bis zum Ursprung der mei ten heutigen Staaten.*

[2] V. *Introducere în Studiile istorice.* ed. a 2 a

tate europeană din această vreme. La Schlözer, care-și publică Istoria Universală [1] în 1792, după ce la 1779 dăduse o pregătire la Istoria Universală pentru copii [2], se întâlnește condamnarea acțiunii îndreptate către omorul în massă, *Mordspiele*, — și lucrul acesta îl semnalez astăzi, după ce s'a putut ceti în ziarele de dimineață extraordinara bucurie a d-lui Mussolini că e în stare să mobiliseze zece milioane de oameni, gata să se arunce asupra oricui. Ciudate potriviri din veac în veac, care arată că omenirea nu merge înălțându-se necontenit către anumite culmi, ci, prin alunecare, cade din nou în prăpastia de unde cu atâta trudă s'a ridicat, cum, de alminteri, astăzi nu este decât negația acelor idei pentru care timp de mii de ani s'a zbătut omenirea ca să atingă un ideal, care astăzi este socotit ca o primejdie pentru existența națiilor și Statelor.

Gatterer și Schlözer sânt deci creatorii acestei istorii de caracter cultural universal, rupând cu tradiția cronicilor de războiu și de tratate de odinioară [3].

Iată ce s'a întâmplat însă. După câtăva trecere de vreme, Revoluția franceză a cucerit atâtea țări, și regimul frances a ajuns a fi apăsător și adânc umilitor. Sânt popoare care nu au uitat nici până acum vremea războaielor revoluționare și a stăpânirii lui Napoleon. Și, atunci, iată că, după înlăturarea lui Napoleon, nu s'a mai vorbit de voința națiilor, de primejdia războiului, de un ideal senin pentru omenirea întreagă. Acuma este rândul acelor monarhi

[1] *Weltgeschichte nach ihren Hauptteilen.*
[2] *Vorbereitung zur Weltgeschichte.*
[3] V. și Johann Matthias Schröckh, *Allgemeine Weltgeschichte für Kinder*, Lipsca 1774. Apoi Johann Gottlieb Albrecht, *Über das Studium der Geschichte*, Anspach 1793 (pentru revoluțiile „morale"); J. Chr. Dolz, *Ein Leitfaden* (1797), *Abriss der allgemeinen Menschen- und Völkergeschichte* (1813).

cari, după ce popoarele s'au ridicat ca să răstoarne pe Napoleon, s'au așezat, împreună cu o clasă privilegiată, în fruntea acelor popoare. Istoria Universală în sensul „filosofic" este un lucru care s'a dus; contra acestui „internaționalism" periculos acuma trebuie Istorie Națională, cum o concepe un Galletti-Bredon. Și cântecul „Germania mai presus de orice" corespunde cu istoricii cari, mergând până pe la 1840-50, sânt cei ce schimbă concepția Istoriei Universale în sensul că o pun după ușă, și, când va reveni, ea va fi doar o anexă la capitolul, care este singurul esențial, ce cuprinde Istoria Națională.

În cărțile francese, Istoria Revoluției francese cuprinde jumătate din Istoria Contemporană, iar Istoria Revoluției americane, fără care nu se înțelege nimic din Revoluția francesă, are doar o pagină și jumătate. Și, pe urmă, cum Revoluția francesă a introdus cultul revoluțiilor, care este tot așa de periculos ca și cultul despotismului, atunci se sare din revoluție în revoluție, pentru ca să se treacă la cealaltă exagerare: că nu numai revoluția, dar orice evoluție este ceva condamnabil și trebuie deci să se întoarcă cineva la vremea monarhiilor orientale.

La 1850 însă spiritul lui Ranke a adus o schimbare. Ranke a fost omul care a înțeles orice viață națională și a presintat și Istoria Universală pe linii largi, dar n'a putut găsi elementul organic din Istoria Universală. Totuși elementul acesta organic a intrat în spiritul generației de atunci, și au apărut, astfel, cărți care sânt sprijinite pe ideia de unitate organică a vieții omenirii[1]. În lucrarea lui Zeiss, unul

[1] V. și la Friedrich Strass *(Handbuch der Weltgeschichte,* 1930), analisat și el de Bengel, ideia dreaptă de „a impleti *(verflechten)* ce e mai important din istoria culturală în expunerea evenimentelor",

dintre aceşti istorici de după jumătatea secolului al XIX-lea, se află acest pasagiu, şi ce spune el despre viaţa unui popor, acelaşi lucru se aplică şi la viaţa umanităţii întregi: „Viaţa poporului este o unitate şi o integralitate. Statul, religia, literatura, arta, moravurile şi obiceiurile unui popor formează un tot organic, stau în strânsă legătură şi în influenţare reciprocă; în fiecare trăieşte şi se oglindeşte spiritul particular al unui popor. Toate sânt de o potrivă necesare pentru a cunoaşte acest spirit. O istorie din punctul de vedere al culturii trebuie însă de aceia să nu fie în special o istorie a culturii. Ea cuprinde produsele culturii numai în legătură cu sufletul naţional care le-a produs şi cu faptele şi evenimentele ce stau în continuă legătură cu acesta".

Nu pot încheia cu cuvinte mai potrivite pentru momentul de faţă şi care, astăzi, sânt o adevărată chemare la ordine.

Așezământul tipografic
„Datina Românească"
Vălenii-de-Munte
(Prahova)